

# ALKOTÓMŰHELY

KAICH KATALIN

## A SZABADKAI SZABAD LYCEUM EGYESÜLET (1899—1918) — 2.

Egy újabb, január 31-i tudósítás szintén a megnyitóval foglalkozik. Megjelöli annak helyét (a Nemzeti Kaszinó dísztermét), közli a felolvasók neveit (dr. Milkó Izidor, dr. Veszely Ödön és Lukácsy István), és hírt ad a felolvasásokat követő társasvacsoráról is, mely nélkül a századforduló kulturális eseményei (legalábbis ami az indulást illeti) elképzelhetetlenek. S ha eddig erről nem is esett sok szó, a február 2-i felhívás kijelenti: „A Szabad Lyceum az egész szabadkai társadalomé s az egyesület mindenkit örömmel üdvözöl felolvasási estélyein, aki érdeklődik a kultúra iránt.”

A megnyitón Bezeredy István főispán és dr. Biró Károly polgármester is megjelent. „Talán túlságosan is előkelő képe volt a teremnek, mintha nem a Szabad Liceum előadására, hanem művész-estélyre gyűlt volna össze a közönség. (...) Mert végre a Kaszinó nem demokratikus intézmény s az estélyi öltözék a társadalomnak sok igen becses elemét feszélyezi a megjelenésben” — írta a tudósító.<sup>38</sup>

Márpedig a líceumot demokratikus intézményként hirdették, s elméletileg azok érdeklődését is meg akarták nyerni, akik híján voltak az estélyi ruháknak. Így már maga a megnyitó akarva-akaratlan bizonyos megkülönböztetés melegágya lett: a valóban szabad tanításra szorulókat kizárta köreiből. A vagyonnal nem rendelkezők, a kötelező iskoláztatás által is elhanyagolt, kétkezi munkából élők sem ekkor, sem később nem találtak otthonra a líceumi előadásokon.

Dr. Milkó Izidor elnöki megnyitójában hangsúlyozta: „(...) a Szabad Lyceum Egyesület mint egyesület először lép a közönség elé, s részt kér abból az éppen nem könnyű, de várható eredményeiben hálásnak ígérkező munkából, mely az általános műveltség fejlesztésével s a jelenkort foglalkoztató és irányító eszméknek az ismertetésével jár.”<sup>39</sup>

Itt még általánosságban beszélt a szabad tanításról, de a következő sorok már bizonyos megszorításokat is tartalmaznak. A műveltségről szólva az elnök megállapítja, hogy az szabaddá, a tudomány pedig hatalmasá teszi a nemzeteket, s ennek tudata további művelődésre serkent. „Mert az erudíció bármely magas fokán álljon valamely egység, bármely művelt legyen valamely közönség, s a műveltség és tudomány birtokában bármi függetlennek és hatalmasnak érezze magát az egyén s a társadalom, — bizonyos mégis, hogy ebbéli szellemi erényeinek a növekedésével a szabadsági s a hatalmi érzete is növekedni fog.”<sup>40</sup> Itt lényegében arról van szó, amit az úri Magyarország képviselői akartak megvalósítani a szabad tanítás révén:

1.) Elhíttetni, hogy a műveltség segítségével megszüntethetők az egyes társadalmi rétegek között fennálló különbségek.

2.) Megteremtteni az egységes magyar nemzeti kultúrát az országban, s annak fölényéről meggyőzni a nemzetiségeket.

3.) Elhíttetni azokkal, akik e kultúra híveivé szegődnek, hogy általa ők lesznek a hatalom képviselői is egyben. Mert mit is mond a továbbiakban Milkó: „csak művelt nemzet lehet elsőrendű nemzet, s (...) viláगरa-

lomra s háborúkban győzelmekre csak az a nép számíthat, amely nemcsak szuronyok erdeivel és ágyúk batteriáival, de tudományos fejlettségével is tud imponálni." Szerinte: „ahhoz, hogy egy nemzet művelt legyen s így részt vehessen a munkából, mely kulturális haladásra s így szabadságra és hatalomra vezet, nem elegendő bármekkora nagy számú kiváló tudós, s nem elegendő azoknak akárhány társasága és akadémiája sem, ahhoz a nagy közönségnek művelődésre való vágya s a tudományos haladás iránti érdeklődése szükséges. A nemzetek hatalma és nagysága kevésbé függ egyes, bármi nagy tudósok tudományától, sem mint az egész nemzet átlagos műveltségétől. (...) A Balkán-államok ki-látástalanságával" szemben Milkó „a nyugat-európai kultúrnépek kedvező chance-aival" való sikeres „megküzdhetőséget" kínálja fel.<sup>41</sup>

Ezeknek a kultúrmissziós feladatoknak teljesítésében első helyen állnak a szabad egyetemek, university extension-nek, szabad líceumok.

S most lássuk, milyen módon akarja Milkó működtetni a szabadkai líceumot: „De azért szó sincs róla, hogy a mi kezdő egyesületünk a közön-ség iskolája akarna lenni, s hogy működő tagjaink tanítani akarnak azokat, akik előadásainkon megjelenni szíveskednek. Ez a fennhéjázó gondolat távol áll ama szerény férfiak csoportjától, akik itt felolvasások tartására vállalkoztak. Mi csak a művelődés és a tudományosság iránti ér-deklődést óhajtjuk felkelteni és ébren tartani. Ne is tekintsek, kérem, azt a helyet, ahonnan a szavunk hangzik, katedrának — egyes érdemes és tudós férfiak előadásait kivéve —, hanem csak felolvasó asztalnak, ahonnan intim csevegés formájában az az ösztönzés szól önköz, hogy a saját magunk, s a fiaink és leányaink nemzeti szellemben való művelése által emeljük erőnköz és tehetségünköz képest szeretett hazánk mű-veltségének színvonalát.”<sup>42</sup>

A líceum elnöke tehát még véletlenül sem akarja megsérteni az összegyűlt estélyi ruhás hallgatóságot. Tanulás helyett intim csevegést ajánl fel nekik, nehogy önértetüket megsértse azzal, hogy feltételezi róluk a szükséges ismeretekben való járatlanságot. De az ott és akkor ösz-szegyűltek nem is vártak mást ettől az új intézménytől: mindössze any-nyt, hogy a téli hónapok eseménytelenségét egy-egy felolvasáson való megjelenéssel élénkebbé tegyék, s ily módon áldozzanak a közművelődés oltárán, nehogy a kívülállók továbbra is műveletlenséggel vádolják őket. Mint mindig, ha komolyabb művelődési törekvések megvalósításáról volt szó, megelégedtek a látszattal, anélkül, hogy a dolgok lényegét tartották volna szem előtt. A közügyekért hozott áldozatokról sokkal többet szóno-koltak, mint amennyit valójában tettek a feltüntetett célkitűzések ér-dekében.

Milkó a magyar leányokra, a magyar asszonyokra és a magyar anyák-ra hivatkozik, tőlük várja el a megnyitó beszédben vázolt feladatok meg-valósítását, ezért mondja: „ügyünket városunk minden komoly tényező-jének, de különösen hölgyeink pártfogásába és szeretetébe ajánljuk, kér-vén őket, hogy törekvéseink méltányolásával és előadásaink szorgalmas látogatásával legyenek ők is buzgó dolgozótársai a magyar közművelődés-nek.”<sup>43</sup> A férfi dolga elsősorban a kenyérkeresés, az anya hivatása a család, tőle függ a gyermekek szellemi és erkölcsi nevelése. Ezért fordul különös megkülönböztetéssel a nőkhöz, kiktől elvárja, hogy „a művelődésnek elhintett magvait vigyék magukkal otthonukba, a magyar családokba, s az itt hallott eszméket oltás be a jövőndö generációkba”.<sup>44</sup>

A megnyitó beszédet két rövidebb felolvasás követte, majd a meg-jelentek nagy része ünnepi vacsorára volt hivatalos, melyen a szokásos pohárköszöntők is elhangzottak, fennen hirdetve a kultúra győzelmét, amely „a magyar nemzeti állam kiépítésének legbiztosabb eszköze”.<sup>45</sup>

A líceumi felolvasásokat a továbbiak során a gimnázium díszter-mében tartották. A Bácskai Hírlap 1905. február 19-i száma tanúság-képpen ezzel kapcsolatban megállapította: ne tartsanak több líceumi elő-adást a Nemzeti Kaszinóban, ahova csak frakkos urak és „fényes höl-gyek” járnak. A legalkalmasabb hely mégiscsak a gimnázium díszterme, „ahová mindenki elmegy, azok is, akiket zseniroz a kaszinó fényes tü-körterme, meg a frakk és smoking”.<sup>46</sup>

A líceumi előadások meghirdetett demokratizmusával, úgy tetszik, egy kissé baj volt. Erről cikkezett a Bácsország is, miután előjáróban megállapította, hogy a líceum közönségének legnagyobb részét a hölgyek és serdülő lányok alkotják. „Ebből mi a tanulság? A Szabad Lyceum kellemesen pótolja a fővárosban létező országgyűlési karzatot, hova, mint egy kirakatba, összesereglenek a város szépei, kiket legkevésbé érdekelnék a honatyák tótszerű beszédei vagy komoly vitái. Fő cél, hogy elegánsan felöltözve megjelenhetnek ott, hol ők alkotják a látnívalót.” Az előadásoknak anyagi haszna ugyan van, tudással már kevésbé találkozni, a felvasottak sem alkalmasak arra, hogy az ismeretekben jelenlevő hiányokat pótolják, bővítsék.<sup>47</sup>

Lényegében itt a Milkó által meghirdetett programot kritizálja a cikkíró, aki a líceumi előadásoktól elvárja, hogy azok tudományos célt szolgáljanak, mert a kulturális színvonal javítása, emelése csak komoly tanulással érhető el. A népszerű, ingyenes előadásokat kéri számon a már idézett cikk, akkor majd megérdemli az intézmény azt „a hangzatos nevet”, amelyet már eddig is viselt.

Nem lévén Szabadkán ebben az időben felső leányiskola, még az 1905. év folyamán dr. Békeffy Gyula felvetette azt a gondolatot, „hogy a Szabad Lyceum a felsőbb népnevelés szolgálatában állván egy hazafias jellegű továbbképző felső leányiskolai tanfolyamot létesítsen olyan leányok számára, akik a polgári iskola négy osztályát elvégezték, de általános műveltségüket mélyíteni és szélesebb körűvé tenni kívánják”.<sup>48</sup> A továbbképző tanfolyamot „az angol oxfordi egyetem hasonló intézmények mintájára” szerették volna megszervezni.<sup>49</sup> Dr. Bölits József kultúrtaácsnok, a líceum alelnöke 1905. szeptember 20-án nyitotta meg ünnepélyes keretek között az új tanfolyamot a belvárosi elemi népiskola dísztermében.<sup>50</sup>

Az 1906. évi január 26-án megtartott rendes évi közgyűlésen többek között megállapították, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök elégtelennek bizonyultak az egyesület „által fölvállalt kultúrmisszió sikeres teljesítésére”,<sup>51</sup> ezért az 1906. esztendőre 1000 korona segély folyósítását kérte az egyesület a törvényhatósági bizottságtól.

A kérelmezők a megokolásban többek között az alapszabályok 2. paragrafusára hivatkoztak, mely a magasabb népművelés ügyének szolgálatát is előíranyozta. Szerintük az elmúlt egy esztendő „bizonyoságot tesz arra nézve, hogy a Szabad Lyceum nagy fontosságú kultúrpolitikai céljainak megvalósítása érdekében egyrészt állandó ismeretterjesztő felvasó-cyclusok és előadások rendezésével, másrészt — áthatva a szűkegérzettől, amelyet városunkban egy felsőbb leányiskola hiánya joggal okoz — egy, a polgári iskolát elvégzett leánynövendékek számára szervezett magas színvonalú továbbképző tanfolyan felállításával és fenntartásával tudatosan komoly és eredményes munkát végzett. — (...) Ez a körülmény és céljaink jelentőségének tudata bátorít arra, hogy a tekintetes törvényhatósági bizottság elé a következő tiszteletteljes kérelmet terjesszem.” A segélyt nemcsak az 1906., de a következő évekre is kérte a líceum.<sup>52</sup>

Az 1906. május 31-én tartott rendes havi közgyűlésen a törvényhatósági bizottság a „Jutalmak és segedelmek” rovatban évi 500 korona segélyt szavazott meg a líceum számára „mindaddig, míg ezen felsőbb leánynevelő tanfolyamot fenntartja”.<sup>53</sup> A tanács 12152/1906 szám alatt értesítette erről a belügyminisztériumot, amely a törvényhatósági bizottság döntéséről november 4-i keltezéssel jóvá is hagyta.

A tanfolyamot az 1906/1907. idényben is megszervezték. A részvételi díj egész évre 200 korona volt. A Bácskai Hírlap 1906. augusztus 28-i száma felhívást tett közzé ezzel kapcsolatban, melyben közölte, hogy a tanfolyamra öt ingyenes hallgatót is felvesznek. A kérvényeket ezzel az igénnyel szeptember 5-ig kell beadni a szerény anyagi helyzetű hallgatóknak, s mellékelni kell az előképzettségről szóló bizonyítványt.

A tanfolyamon a következő tantárgyakat adták elő: „I. Világirodalom — hazai irodalom; II. Lélektan, erkölcsstan; III. Művelődéstörténet (a ma-

gyar is); IV. a chemia és physica főbb fogalmai (kísérletekkel); V. Angol, francia, német nyelv (Berlitz-módszer szerint); VI. Egészségtan; VII. Rajz, festés; VIII. Zene (elméleti és gyakorlati képzés).<sup>755</sup>

A továbbiakra nézve a rendelkezésemre állott és átnézett sajtóanyag nem tartalmazott részletesebb adatokat a leánynevelő tanfolyamokról. A Történelmi Levéltárban viszont a 49/1906 számú iratcsomóban megtalálhatók az ezzel kapcsolatos dokumentumok az 1912. és 1913. évekből. Miután időközben Szabadkán is megnyitották az állami felső leányiskolát,<sup>56</sup> a törvényhatósági bizottság a 257 kgy./1906 alatt hozott határozat értelmében nem folyósította tovább az 500 korona évi segélyt.

A líceum április 29-i keltzéssel (10173/1912) ismételten egy kérvényt nyújtott be a törvényhatósági bizottsághoz annak érdekében, hogy a segélyt továbbra is megkaphassa az egyesület. Az 1913. május 29-én tartott évi közgyűlés ismételten megvitatta a líceum kérelmét, és 8163/tan. 1913 számú határozatot hozott, mely kimondja, hogy Szabadka szabad királyi város tanácsa elismeri a líceum „buzgó” és „eredményes” működését, és ezért 1912. január 1-től további intézkedésig a kért 500 korona kiutalását elrendeli. Ugyanakkor 16113sz./tan. 1913 szám alatt felterjesztést nyújtottak be a belügyminisztériumhoz, hogy az a meghozott közgyűlési határozatot jóváhagyja, melyet 1913. november 10-i keltzéssel a miniszteri osztálytanácsos alá is írt.<sup>57</sup>

Az 1906—1907. évből a líceumnak még egy kísérlete ismeretes. Valószínű, egyes haladóbb nézeteket vallók véleményének engedve (kik a líceumi előadások demokratikusabbá tételének érdekében már többször is nyilatkoztak a sajtó hasábjain) ún. ingyenes népakadémiai előadások megszervezésére állalkoztak, melyeket a központi elemi iskola (Vörösökör iskola) dísztermében tartottak vasárnap délutánonként kétórai kezdettel.<sup>58</sup> Az itt megtartott előadások „érdekes, közhasznú tárgyakból” állottak (A villamos áram gyakorlati alkalmazásai, A közgazdaság köréből stb.).

A szabadkai sajtóban megjelent tudósítások nem nyilatkoztak mindig elismerően a líceum működéséről. A tevékenységgel kapcsolatos nézetek összeütközéséről is beszélhetnénk: voltak, akik a tanulás, a továbbképzés intézményének a líceumot, viszont mások a város társas életének felélénkítését várták el tőle elsősorban, amit bizonyítanak az egyes felolvasások után rendezett társasvacsorák és táncmulatságok a Bárány vendéglőben vagy a Nemzeti Kaszinóban. Az ún. úri közönség bármikor könnyen felcserélte a líceumi előadásokat egy szórakoztatóbb rendezvénnyel. Így Hentze Vilmos Abessziniáról szóló előadását le kellett mondani, miután a kitűzött napon három szabadkai úri család zsúrt rendezett, s félő volt, „hogy a 90 000 lakosú” (!) város nem tud biztosítani elegendő hallgatóságot a meghirdetett felolvasásra. A helyi körülményeket ismerve, annak ellenére, hogy már kiplakátozták az előadást, le is mondták azt, nehogy az előadónak üres terem előtt kelljen fellépnie.<sup>59</sup>

Kertész Samu pld. arról értekezett vezércikkében, hogy a meghirdetett Shakespeare-ciklus helyett inkább aktuális problémákkal foglalkozzon a líceum.<sup>60</sup> Dr. Révész Ernő, Braun Henrik, Havas Emil egy szabadkai társadalomtudományi társaság létrehozásán fáradoztak, a gondolkodás szabadsága mellett szálltak síkra.<sup>61</sup> A sok tervezgetés megint másfél éves szünetet eredményezett a líceum munkájában. Havas Emilnek a Bács-megyei Naplóban közzétett véleménye szerint a líceum eddigi működése sikertelen volt (különben erről 1906-ban is írt a Függelékben). A hallgatók többsége gimnazista és tanítóképzős, akik „muszájból” látogatják az előadásokat. A Társadalomtudományi Társaság megalakításának eszméje is megbukott, a város képtelen befogadni a komolyabb hozzáállást igénylő művelődési törekvéseket. A líceum is önképzőkori értekezések színhelye feltűnni vágyó irodalmi kompillátorokkal. Ezen változatni kell, „a tömegek érdeklo gyakorlati témákat” is műsorra kell tűzni. „A társadalmi kérdéseket nem lehet úgy elintézni, mint az irodalmiakat. Itt a sommás eljárásnak kárát vallhatja a testület.” Nézetek szerint nem kell a „Murányi Vénusz eszthetikai méltatása, sőt a Sekspir-ciklus sem”.<sup>62</sup>

„Ugyancsak a Bács megyei Naplóban jelent meg *Mi van a Szabad Líceummal? Alszik, vagy meghalt?* címmel egy cikk, amelyben ismételten arról van szó, hogy az egyesület „nem volt egyéb nagy gyerekek, szakállas bácsik önképzőkörénél”, melyet gimnazista és tanítóképzős diákok, szép-asszonyok látogattak esetleg egy-egy gavallér kíséretében. „Más városban (viszont) munkásgimnáziumok vannak, népszerű tanfolyamok. A szabadkai líceum olyan időben és olyan mederben tartotta előadásait, hogy azokról a nép eleve ki volt zárva.” Mindezek figyelembevételével mégis hiányolja a cikkíró a líceumi előadásokat (melyek a Bácskai Hírlap 1908. november 17-i számában megjelent tudósítás szerint a főgimnázium nagytermének rendbehozatala miatt késnek), mert azok mégis valamiféle kulturális célt szolgáltak „az intelligenciának, a művelt osztálynak” szánt felolvasások révén. „És szomorúan jellemző Szabadkára, hogy senkinek se tűnik fel, hogy most hiányzik.”<sup>63</sup>

A Bácskai Hírlap 1909. március 7-i száma *A Szabad Lyceum reformja* címmel közölt tudósításában megállapította: a líceumot sok kritika érte, a Hírlap is az átalakítást sürgeti már két éve. Úgy döntöttek, hogy két szakosztályt alakítanak: a tagok tudományos és szépirodalmi csoportot alkotnak majd. A munkába az ifjú nemzedék is bekapcsolódik majd („ifjú írók és nem modernek”), mely a modern szociális áramlatokban nőtt fel, Pikler, Jászi, Apáthy, Somló Bódog iskolájában.

A november 14-i közgyűlés ki is mondta a szakosztályok megalakulását, a líceum elnöke továbbra is Milkó Izidor maradt. A szakosztályok alakuló ülése november 24-én volt. A tudományos szakosztály elnöke Toncs Gusztáv, titkára Loósz István lett, míg az irodalmi részleg vezetésével dr. Vinkler Elemért bízták meg, a titkári teendőket Havas Emilre bízták.<sup>64</sup>

A líceum 1910. januárjában kezdte meg újra az előadásokat. Habár egyesek az egyesület újjászületéséről beszéltek, a mai kutató lényegbevágó változásokat nemigen talál a meghirdetett programban. Az előadók tárgyköre gyakorlatilag kevés újdonságot tartalmazott, inkább a közönség felé tett engedményeket láthatjuk abban, hogy az elméleti jellegű írások mellett helyet kapott a képvetítés, Lányi Ernő Filharmóniai Társasága pedig zenei számokkal élénkítette a száraz, tudományos igényűvel készült előadásokat, és a helybeli tollforgatók is nyilvános fórumhoz jutottak végre, verseikkel, novelláikkal, drámáik felolvasásával szórakoztatták az egybegyűlteket. A „nép” ez alkalommal sem képviseltette magát, jóllehet körében a művelődés utáni érdeklődés, annak vágya már jelen volt. Ezt bizonyítja a Szabadkai Kereskedő Ifjak Társulatában megindított líceumjellegű szakelőadás-sorozat, melyre 1910 elején került sor,<sup>65</sup> de még inkább ezt a hiányt pótolták a „szocialista párt” által szervezett csütörtöki esti felolvasások a Munkásotthonban.<sup>66</sup> Kellemes időtöltés helyett a szabadkai társadalomnak ez a rétege a tanulást választotta, a hasznos ismeretek szerzésének lehetőségét, melyre nagy szüksége volt mindennapi munkájának elvégzése során.

Lényegében ezek a továbbképző tanfolyamok állottak legközelebb ahhoz a nyugati gyakorlathoz, mely a műveltség színvonalának emelésével párhuzamosan az anyagi jólét, az életszínvonal emelésének lehetőségét is előrelátta, hirdette. Amíg az ún. művelt középosztálynak (anyagi helyzetéből adódóan) szórakozást jelentett a líceumi előadásokon való részvétel, a mindennapi kenyeret kétkezi munkával keresők a társadalmi felémelkedés reményében keresték a továbbtanulás lehetőségét. A Munkásotthonba járók viszont még ennél is többre törekedtek: ideológiai felkészültségre akartak szert tenni, melyre politikai harcaikban nagy szükségük volt.

S míg az országos sajtó a Haverda-pör kapcsán az *Ahol a bicška a legfelsőbb úr* című cikkhez hasonló tudósításokban az „úri közönség” véget nem szakadó kártyacsatáiról, hajnalig tartó mulatozásairól számolt be, a Bácskai Hírlap elégedetten állapítja meg: „Szabadkán van tehát kész kultúra, kiforrott európai kultúrelét.”<sup>67</sup> Mindenestre egy dolog evidens: „az újjászületett” líceum társasvacsoráinak száma megnövekedett.

A helybeli Bács megyei Naplónak is megvan a véleménye a megreformált egyesület tevékenységéről. Formai szempontból valóban úgy tetszik,

hogy a líceum programjában változás állott be: a XX. század elejének emberiségét izgató kérdések egy-egy előadás erejéig képviseltetik magukat a felolvasó üléseken, „de nem hallgathatjuk el ebben a szókimondó rovatban azt a meggyőződésünket, hogy a Szabad Lyceum naiv irodalmárkodás, a szocializmussal való élettelen flörtölés, vidéki tanárok és nagyszágok szentimentális szórakozása, bóbiskolásra hajtó félhomályos teremben való ártatlan randevúzás — és éppen itt volna az ideje, hogy az igazi szabadoktatás érdekében is történjék valami Szabadkán”<sup>68</sup>.

A Munkásotthonban viszont továbbra is rendszeresek voltak a felolvasások. A hallgatóságot nem a csalétkül felkínált társasvacsorák segítségével toborozták, hanem az őket érdeklő politikai, társadalmi kérdések megvitatásával: a szociáldemokrácia és a népoktatás; a kommunista állam; a nagytőke válságai stb.<sup>69</sup>

A háború kitörésének évében szüneteltek a líceumi előadások. Az új, ún. „háborús ciklus” 1915. február 4-én kezdődött.<sup>70</sup> Gisswein Sándor vendégszereplések Torncs Gusztáv megnyitó beszédében vázolta a továbbiakra nézve a líceum célkitűzéseit. Hangsúlyozta: a háború nem szabad hogy elhallgattassa a műsákat, de az egyesület bizonyos fordulópontra jutott. Eddig a „mindenek fölött megérlelt tudományos igazságok közlésére törekedett (!), most működésében új motívumokat, új célokat állítanak be”. Ellentétes felfogások, álláspontok ismertetésére vállalkoznak, melyeknek lényege a bemutatás és nem az állásfoglalás. Agitációnak nincs helye a líceumban. „A mi eszményünk a tudományterjesztésében is: a tudomány szabadsága, mely a gondolkodás szabadságán épül fel, s eszményünk az olyan közönség, mely a szabad tudományból kíván táplálkozni.”<sup>71</sup> Mint eddig is, Toncson keresztül a jóhiszemű „polgári gondolkodó”<sup>72</sup> szólal meg, aki a tudománnyal magáért a tudományért foglalkozik, nem pedig azért, hogy lemondva a semlegesség álláspontjáról, bizonyos osztályszempontokat figyelembe véve, a tudomány eredményeit a gyakorlatban a haladás eszközeként tekintse. Lényegében, amikor a líceum megalkototta szakosztályait, a tudományos csoport ennek szellemében működött, meddő tudományos tézisek ismertetésére vállalkozott, „a kevésbé radikális szociológiát választotta”<sup>73</sup> veszélytelenül elfilozofálgatott az aktuális problémák témájára, s nem vett tudomást a körülötte lejátszódó erjedésekről, forróságokról még akkor sem, amikor addigi steril világába becsapódott a rombolást, pusztítást előidéző embertelen világháború.

A Szabadkai sajtó rendelkezéseimre álló évfolyamainak líceumi tudósításai arra engednek következtetni, hogy az előadásokat 1918. március 17-ig hosszab-rövidebb megszakításokkal (a szénhiány miatt) fenntartották. Noha a felolvasások témái mind gyakrabban kötődtek a világháborús eseményekhez, a lényeget, a forradalmi változások küszöbönállását nem érintették. Az utolsó pillanatig a süllyedő, az eltűnő világ kereteiben való gondolkodás jellemezte az előadásokat. Míg a Munkásotthonban a szocializmusról, a szocialista erkölcsstanról, a szociális témákról értekeztek, a líceumban hangversenyek, irodalmi estek, március 15-i ünnepélyek változtatták egymást, a Széchenyi-kultusznak áldoztak, s továbbra is kitarítottak amellett, hogy „a háború a magyarságnak e hazában vezető szerepre hivatottságát igazolta, hogy a hazai társadalom a hadban és a háború alatt nemzetiségi, felekezeti és osztálykülönbség nélkül egységesnek bizonyult”.<sup>74</sup> Pedig akkor már az itt élő nemzetiségek (elsősorban a szerbek) csoportosan dezertáltak az albániai frontra, a munkásosztály itthon maradt képviselői pedig Landler Jenő és a többi szocialista meggyőződésű pártaktivista előadásait látogatták, hogy megtanulják — a háború utánra nézve — a szocializmus építésének ábécéjét.

Befejezésül foglalkozni szeretnénk a Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület műsorpolitikájának (ha tervszerű műsorpolitikáról egyáltalán szó lehet!) egyes jellegzetességeivel. Az egyesületeknek az a tevékenysége, melylyel a helybeli sajtó a legtöbbet foglalkozott, csak részben felelt meg a lefektetett alapszabályok erre vonatkozó paragrafusaiiban megjelölt célkitűzéseknek. A líceum mindvégig a kis- és középpolgárság, a magát művelt középosztálynak nevező réteg ízlésének, igényeinek kiszolgálója volt, a felsőbb népnevelés ügyét csak ritkán (tanfolyamok szervezése) vallotta

magáénak. Közönsége mindvégig a középiskolák diákjaiból és a hölgyekből állott elsősorban. Az 1904—1905., majd 1909—1910. évi fordulat lényeges változásokat nem eredményezett. Az új nemzedék ugyan kiharcolta magának azt, hogy líceumi előadóként is ott szerepeljen a város művelődési életében, de a beígért új, modern szociológiai áramlatokon nyugvó eredményesebb és céludatosabb fellépést hiába keressük tevékenységében: hozzáidomult a nemrég még erősen kritikus módon szapult „szakállas bácsik” önképzőköri szintű rendezvényeihez. Verseikkel, elő nem adott drámáikkal, elbeszéléseikkel léptek fel, a tudomány úgy, ahogy eddig is, Toncs Gusztáv, Loósz István stb. értelmezésében jutott el a nagyközönséghez.

A líceumi tevékenységet elemezve helyénvalónak találjuk Lőrinc Péter megállapítását: „A bácskai tudományos hajlandóságú értelmiségiek — követve Zombor és Szabadka belletristáit — inkább fordultak az irodalomtörténet és irodalomelmélet, vagy esetleg politikai történelem és régészet felé, semmint hogy szociológiával foglalkozzanak.”<sup>75</sup>

Mind a háború előtti, mind pedig a világháború alatti előadások nagy részét az irodalomtörténet ihlette. A Filharmóniai Társaság létrejöttével kezdődően a zene is központi helyet kapott a liceumban. A háború alatt, különösen 1915-ben, minden előadás a háború problémájával foglalkozt különböző aspektusok figyelembevételével (Lányi pld. a háborús zenéről értekezett!), melynek végső konklúziója az volt, hogy „a háború szükséges és elkerülhetetlen volt és hogy létfenntartásunk, életképességünk gerince és alapja ezután is magyarságunk lesz, nemzeti érzésünk és szellemünk”.<sup>76</sup>

Még Loósz István is *A háború hatása világháborúsunkra* című előadásában, melynek tárgya Gyóni Géza költészete volt, a háborúról mint valami szükséges jóról beszélt. Gyónit szerinte (és a hivatalos álláspont szerint is) a háború szenvedései tették nagy költővé. Megmenekült a hamis bálványoktól, a dekadens izlés jármától, megtagadta méltatlan múltját, és a továbbiakban férfias bátorsággal hirdette egy szebb élet hajnalát, s mindezt a háborúnak köszönheti! (Könnyű volt Loósznak, a még mindig illúziókban élő, látszólagos biztonságban levő Szabadkán Gyóni hősiességéről papolni, mintaképnek állítani őt azok elé, akik az elembertelenedett világot egyelőre még csak kósza hírekből ismerték, és nem izlették meg a nyirkos lövészárkokban leselkedő halálfélelmet!)

De Toncs is, a jóhiszemű, semleges „polgári gondolkodó” a háború bővületében élt. Széchenyiről tartott előadásában<sup>77</sup> kifejtette: „Ami 1848—49-ben kockán állott, ma pedig a világháború által van veszélyeztetve — a társadalmilag és politikailag szabad magyar nemzet és állam kifejtése s az emberiség kultúrájának egy nemes faj kultúrájával való gazdagítása és feldicsőítése. Ez a cél ma is fennáll, s a magyar politikának örök útja ez.” Összehasonlítva a korabeli és a szabadságharc alatti állapotokat, megoldást keres a társadalmi, gazdasági, erkölcsi, „parlamentári és nemzetiségi” bajokra, miközben „józan, haladó, megfelelő taktikával párosított” reformokat javasol. A semlegesnek minősített magatartás, a valóságot meglátni, felmérni nem tudás, az osztályszempontok létjogosultságának el nem ismerése, tagadása a Toncs-féle jóhiszeműséget a reakciós magatartás felé sodorta a háború éveiben.

Az irodalmi jellegű liceumi előadások közül a legjelentősebbek a Csokonai- (1905), a Jókai- (1906) emlékünnepek, az 1907—1908-as évadban megtartott Shakespeare-ciklus, a Mikszáth-ünnepély (1909—1910): Az ember tragédiájáról Toncs értekezett az 1911—12. évadban, majd Molière következett, 1914 januárjában Loósz István Ady Endrével foglalkozott, februárban Kiss József lépett fel, 1915-ben Toncs szolt hozzá az Ady—Gyóni vitához, 1917-ben Petőfiről szintén ő beszélt, Schöpflin Aladár pedig a nemzeti irodalomról tartott előadást.

A legtöbb izgalmat a Loósz-féle Ady előadás kínál és Toncs Ady—Gyóni párhuzama. Vitathatatlan érdeme mindkettőnek, hogy a korabeli magyar irodalom problémáihoz hozzászóltak egy olyan intézmény keretén belül, amely a legtöbbször távol tartotta magát az aktuális dolgokkal kapcsolatos véleménynyilvánítástól.

Loósz líceumi előadásának szövege az 1914-ben megjelent Ady-tanulmány alapján készült. A Bácsmezei Napló tudósítója röviden összegezte az előadás lényegét, Loósz Adyval kapcsolatban megállapítását: „Nagy és sokszor kirívó szertelensége mellett is oly nagy tehetsége és valóban kiváló, s a magyar irodalomban új utakat törő költő, akit feltétlenül a koszorús költőket méltató fejezet illet meg az irodalomtörténetben.”<sup>78</sup>

Toncs előadásáról a Bácskai Hírlap közölt részletes elemzést. A cikk írója kevesellte a Gyóniról hallottakat, „és nem értünk egészen egyet az Adyról vallott nézeteivel, valamint a két költő közötti párhuzamot nem tartjuk feltétlenül elfogadhatónak”.<sup>79</sup> Arról, hogy milyen elvárásai voltak Toncs értekezésével kapcsolatban, mivel nem értettek egészen egyet, nem szól a tudósítást, de közli Toncs „gondolatmenetét”, amelyből megállapítható: melyik az a határ, ameddig a líceum alelnöke Ady hívévé tudott lenni. A magyarság büvkörében élő tudós Adyt háborúellenességében már nem tudta követni, ezért is jelenthette ki minden fenntartás nélkül: „Háborús költészete pedig nincs.”

Milyenek is látta a kortárs, Toncs Ady Endrét, a költőt?

„Ady egyénisége csupa líra, merész, borongó, dacos, magában bízó, a maga erejére gőgös szubjektív, szinte korlátlanságra törekvő egyéniség. Újító, merész átalakító költő, akinél egész lényegtelen, hogy éppen a nyugati dekadensektől kapott lángot és mintát, Ady akkor a egyéniség, hogy a nyugati minták nélkül is azzá lett volna, ami most. Szakít a múlttal, elhagyja a hagyományt; a magyar közéletet, verselést, irodalmat, költészetet át akarja alakítani. Ady a nyugati eszmékhez új nyelvet és verselést is alkot, amelyek éppen oly jellemzően hozzátartoznak költői művoltához, mint eszméi.

Megértésének azonban számos akadálya van: csodálatra méltó, buja szimbolizmusa, vakmerő nyelvújításai, elvont eszmeköre, rapszodikus eszjárása és kifejtett, minden irányú, sokak előtt nem rokonszenves nacionalizmusa, teljes, tökéletes függetlensége a régi eszméktől és korlátlan individualizmusa, mely a közösségbe nem tud beolvadni, miután szocialis költészete keveset ér, háborús költészete pedig nincs. Ő a nacionalista individualizmus kitűnő költője.”<sup>80</sup>

Amit Toncs Ady-jellemzésében különösebben értékelünk, az a költő eredetiségéről vallott nézete, ti.: nem a nyugati minták szolgásterü után zása tette őt nagy költővé. Az ő- és hagyománykeresés kérdésében viszont Toncs nem látja meg a lényegét: számára az ő- és hagyomány egyet jelent a történelmi középosztály nemesi múltjával, Ady pedig a Barla diákok, Dózsa Györgyök, szegény kuruc vitézek leszármazottjának tartja magát. Toncs azt sem látta meg, hogy a buja szimbolizmus, a vakmerő nyelvújítás gyökerei is részben az évszázadokon át gazdaságilag kismizett, társadalmilag el nem ismert és történelmileg megtagadott nép hagyományából táplálkoztak. De nem fogta fel korabeli valóságának kétvilágúságát sem, az eltűnő és letűnő történelmi osztályok világát, mellyel Ady valóban nem tudott közösséget vállalni, és az új, a feltörekvő, a forradalmat igénylő, de az imperialista háborút elítélők jelenlétét, kiknek képviselői között Ady mindenkor vállalta a vezerséget.

Gyóni Gézát utolsó verseskötete alapján (mert az az igazi Gyóni!) elemezte Toncs, megállapítva, hogy ő „csaknem teljes ellentéte” Ady-nak. „Szélid, nyugalmas érzései vannak. (...) Világnézete régi: bibliai vallásos felfogás, ismert hazafias nézetek, eszményi vélemény a nőkről, ápolása mindennek, ami hála, érdem, elismerés, múlt. A hagyományos erős szövedéke az ő szellemi ruhája, amelyben jól érzi magát! Követi az irodalmi hagyományokat nyelvben, verselésben. Leginkább Arany János, a kuruc költészet, Petőfi és a népies költészet nyomai látszanak rajta. Egész költészetében az irodalmi hagyományokba immár beleszövődött népköltészeti tulajdonságok: az átlátszó tisztaság, a népies egyszerűség, közvetlen uralkodik.” Költészete mentes a szimbólumoktól, az újításoktól, az érthetlenségtől. „Egészében véve s nemesen fogva föl, az ő költészete a nemzeti hagyomány költészete. A fegyelem, a tekintély elve uralkodik benne.”<sup>81</sup>



Az ily módon felállított párhuzam alapján Toncs két irodalmi áramlat harcáról beszél. Gyóni szerinte a „hagyományszerűség kiváló poétája” (politikai megfelelője ennek a „konzervatív elv” követése), Ady „az újítás” költője (vagyis a „radikális elv” képviselője). A végső következtetés pedig ez: „Nincs hát okunk aggódni Ady és társai törekvésein, amelyek korántsem nemzetellenesek, annál kevésbé, mert következnek utánok a megújított, a gazdagabbá tett hagyomány költői. Ady és Gyóni e két iránynak két kitűnő írója, csakhogy Ady immár hanyatlani látszik, Gyóni pedig csak most emelkedik.”<sup>82</sup>

Ez a Toncs-féle líceumi felolvasás mindennél jobban jellemzi a XX. század eleji polgári gondolkodás szemellenzős voltát, a korlátokat, melyek a meglévő, objektív igazságok felismerésében gátolták mindazokat, akik a haladás nyomába csak félmegoldásokkal, józan taktikázással mertek szegődni, akik számára a fennálló társadalmi, gazdasági, de még a politikai viszonyok megreformálására irányuló törekvések megvalósításában is a követendő példa a kiegyezés 67-es gyakorlata volt.

A szabadkai líceumi tevékenység másik jelentős mozzanata Lányi Ernő munkásságához kötődik. A Filharmóniai Társaság létrehozása és szerepeltetése az egyesület keretén belül lehetővé tette a városban a zenei élet felvirágoztatását. A különböző évfordulók (Bach, Liszt Ferenc, Mozart, Schubert, Schumann stb.) megünneplése mellett Lányi dalestjeit szeretnénk kiemelni, melyeken Ady, Kosztolányi, Kiss József, Petőfi egy-egy költői remekének zenésített változatával ismerkedhetett meg a hallgatóság.

A társadalomtudományok köréből tartott előadások zömére jellemző vagy a mértéktartás, az el nem kötelezettség, ami az előadó hozzáállását illeti az ismertetésre kijelölt témával kapcsolatban, vagy pedig a Magyar Társadalomtudományi Társaság által képviselt elvek szellemében való gondolkodás. (Toncs: *A szociológia alapjairól*; Pálfi: *A szocializmus Német-, Francia- és Angolországban*; Loósz: *A feminizmus*; dr. Farkas Pál: *Társadalomtudomány és történelem* stb.) Egyben azonban, a marxizmus és a történelmi materializmus kérdésében mindannyian elítélő álláspontra helyezkedtek: Toncs Gusztáv a történelmi materializmusról értekezve Marx elméletét is ismertette, melynek kapcsán megállapította, hogy az fogyatékos, „mert nem vet számot egy bonyolult társadalmi élet számos alapvető és módosító tényezőjével, melyek a gazdasági élettől függetlenül, vagy azzal párhuzamosan fejlődnek.”<sup>83</sup>

Ha csak pusztán a századforduló közművelődési viszonyait vesszük figyelembe nemcsak a mai Vajdaság területén, hanem az egykori Magyarország keretein belül, kétségtelen, hogy már az is haladást jelentett, ha egy líceumi előadás témája Shakespeare vagy Molière munkásságának ismertetése volt. Még elismerésre méltóbb az a mód, ahogyan Toncs Gusztáv vagy Loósz István Ady költészetét tárgyalta „az úri közönség” előtt egy olyan korszakban, amikor a költő fejére a hazafiatlanság, az istentelenség, az általános züllöttség, romlottság vádjait zúdították nap mint nap. E pozitívumok hangsúlyozása azonban csak egy meghatározott történelmi pillanatra érvényes, míg a távlatban gondolkodó kutató értékelési szempontjai (amelyek elsősorban a feltétel nélküli haladás igénylését ismerik el egyedüli kritériumként) a szabadkai líceumi tevékenység megítélésekor azoknak a fogyatékoságoknak figyelembevételét is megkövetelik, melyek a tárgyalat közművelődési akcióit a döntő pillanatokban (világháború) inkább a reakció, mint a haladás kiszolgálójává tették.

A fent említettek alapján a szabadkai líceum tevékenységéről a következőket állapíthatjuk meg: habár az intézményben elhangzott előadások több esetben korabeli problémákkal is foglalkoztak (szocializmus, nemzetiségi kérdés, feminizmus, gyermekvédelem, alkoholizmus stb.), az égető, megoldatlan problémák forradalmi úton történő orvoslásának igényléséig nem jutottak el, mert a meglévő társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok lassú, józan megreformálásának lehetőségét hangsúlyozták, de voltak közöttük szép számban olyanok is, akik még e reformok követeléséig sem merészkedtek.

JEGYZETEK

38. *A Szabad Lyceum megnyitása.* Bácskai Hírlap. 1905. 30. sz. 2—5.
39. U. a. 3. Dr. Milkó Izidor elnöki megnyitója.
40. U. a.
41. U. a.
42. U. a.
43. U. a.
44. U. a.
45. U. a.
46. Bácskai Hírlap. 1905. 42. sz. 2—3.
47. Bácsország. 1905. 43. sz. 12. A Szabad Lyceum működése.
48. *A Szabad Lyceum évi közgyűlése.* Bácskai Hírlap. 1906. 23. sz. 2.
49. *A Szabad Lyceum megnyitó ünnepélye.* Bácskai Hírlap. 1905. 240. sz. 6—7.
50. *A Szabad Lyceum továbbképző tanfolyamának megnyitása.* Bácskai Hírlap. 1905. 218. sz. 2—3.
51. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratcsomó. Dr. Milkó Izidornak, a Szabad Lyceum Egyesület elnökének kérényve 8537/1906. A kérévény mellékletei: 1.) az egyesület alapszabályai — a szabadkai Krausz és Fischer cégnél 1905-ben készült nyomtatvány; 2.) Költségelőirányzat az 1906. évre; ebből kitűnik, hogy az egyesület bevétele 4685 koronát tett ki, melynek tetemes része (3510 korona) a leánytovábbképző tanfolyam tagdíjából adódott. A kiadások 5675 koronára rúgtak. A tanfolyam tanerőinek tisztelteldijaira 3960 koronát irányoztak elő.
52. U. a.
53. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratcsomó. Jegyzőkönyvi kivonat 257kgy—8537 tan/1906.
54. Bácskai Hírlap. 1906. 197. sz.
55. U. a.
56. U. a.
57. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratcsomó.
58. Bácskai Hírlap. 1906. 244. és 256. sz.
59. Bácskai Hírlap. 1906. 71 és 76. sz.
60. Bácskai Hírlap. 1907. 238. sz.
61. Bácskai Hírlap. 1907. 289. és 1908. 10. sz.
62. Havas Emil: *Jegyzetek a hétről.* Bácsmegeyi Napló. 1908. július 19.
63. Bácsmegeyi Napló. 1908. december 13. 2.
64. Bácskai Hírlap. 1909. 54., 255., 259., 263., 268. és 270. sz.
65. Bácsmegeyi Napló. 1910. február 9. 31. sz. A szakelőadások célja az volt, hogy a kereskedelmi, ipari és tisztviselői pályán működő egyének, nők és férfiak egyaránt, a kereskedelmi tudományok gyakorlati ágában a szükséges ismereteket elsajátíthassák. Szakelőadások voltak: könyvvitelből (heti 3 óra), kereskedelmi ismeretekből (1 óra), kereskedelmi számtanból (2 óra), kereskedelmi levelezésből magyar és német nyelven (4 óra). Hetenként ötször két órát tartottak este nyolctól tízig március 1-től június 15-ig. A felvételi díj két korona, a tandíj 20 korona volt. A hallgatók a tanfolyam elvégzése után vizsgát tehettek, melyről szabályszerű bizonyítványt kaphattak.
66. Bácsmegeyi Napló. 1910. február 12. 34. sz.
67. *Szabadka és a kultúra.* Bácskai Hírlap. 1909. 273. sz. 2.
68. Bácsmegeyi Napló. 1912. november 17.
69. Bácsmegeyi Napló. 1912. 72. és 1914. 5. sz.
70. Bácskai Hírlap. 1915. 55. sz.
71. Bácskai Hírlap. 1915. 90. sz.
72. Dér Zoltán: *Három tudós tanár.* Újvidék, 1975. 121—122.
73. Bácskai Hírlap. 1911. 70. sz.
74. *Wein Aladár törvényszéki bíró előadása.* Bácskai Hírlap. 1915. 516. sz.
75. Lőrinc Péter: *Bácskai polgári politikai elmélet (1880—1920).* Szabadka, 1976. 5.
76. Bácskai Hírlap. 1915. 540. sz.
77. Bácskai Hírlap. 1915. 103. sz.
78. Bácsmegeyi Napló. 1914. 22., 24. és 25. sz.
79. Bácskai Hírlap. 1915. 528. sz.
80. U. a. (K. K. kiemelése).
81. U. a.
82. U. a.
83. Bácskai Hírlap. 1911. 56. és 59. sz.